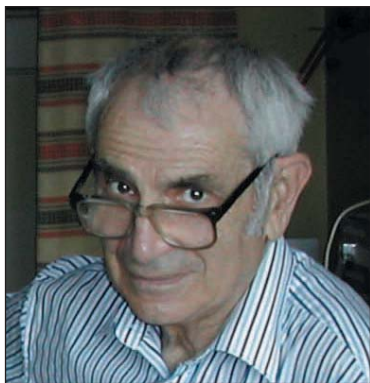

ІСТОРІЯ ОДНОГО ЛИСТА

Чудовий лист – винятковий справжній документ того часу, який потрібно обов'язково друкувати. Більше б таких!

Еммануїл Діамант

публіцист,
співробітник ГАО АН УРСР 1964–1971,
проживає в Тель-Авіві, Ізраїль

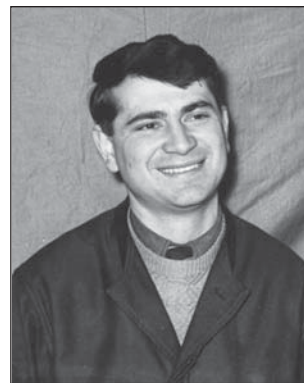

Олег Сарбей
доктор фіз.-мат. наук,
професор,
м. Берлін, ФРН

Десь у 1966 році я зблизився зі співробітниками теоретичного відділу Інституту фізики напівпровідників АН України **Ірою Заславською** і **Юрою Цехмістренком**. Поступово знайомство перейшло в дружбу. Я з моєю майбутньою дружиною **Маріон Аше**, коли вона була в Києві, часто заходили до них після роботи. Двері їхньої квартири завжди були відкриті для друзів і просто знайомих. Мені, як і більшості гостей, імпонувала атмосфера відкритості, палких суперечок і дискусій на найрізноманітніші теми. Тут вперше почув записи останніх виступів (неофіційних, зрозуміло) **Окуджави, Висоцького, Галича**, читав малодоступну і «самвидавівську» літературу.

Тут я познайомився з видатними людьми – художником **Іваном Марчуком**, з яким нас в подальшому зв'язала дружба, **Аллою Горською** і **Віктором Зарецьким**, **Ольгою** і **Миколою Рапай**; тут я зустрічав поета **Івана Світличного** та критика **Івана Дзюбу**, поета **Миколу Холодного** і «істинного комуніста», математика **Леоніда Плюща**, математика **Бориса Коренблюма** та багатьох інших цікавих людей.

Звичайно, дуже жваво й відкрито обговорювалися й політичні події, тим більше, що саме в середині 1960-х років в СРСР зародився і розвивався дисидентський рух. Тому мене зовсім не здивувало, що одного разу (було це навесні 1968 року), коли я зайшов до Юри Цехмістренка, він розповів мені, що з Москви приїхали його знайомі і запропонували йому організувати «підписання» листа на захист відомих в той час дисидентів – письменників **А. Даніеля** і **Ю. Синявського**, які були засуджені за опублікування за кордоном своїх «антисоветских и клеветнических» творів. Юра, за його словами, відповів москвичам, що в Україні також є засуджені за політичними мотивами і що він вважає необхідним виступити саме на їх захист. Він показав мені написаний ним лист і сказав, що хоче порадитися з цього приводу з Іваном Дзюбою. Через пару днів, коли я зайшов знову до Юри, він повідомив мені, що Дзюба розкритикував створений ним текст. Дзюба вважав текст настільки «антирадянським», що всім, хто його підпише, загрожують дуже серйозні неприємності, а просто кажучи – в'язниця. Тому з'явився інший текст листа (за словами Юри, його написав особисто Дзюба) – стриманий і коректний, в якому висловлювалося лише занепокоєння з приводу порушень принципу гласності та законності.

Олег Сарбей.
Фото початку 1960-х років

Ірина Георгіївна Заславська
(1928–1976)

Юрій Васильович
Цехмістренко
(1929–1990)

Іван Дзюба.

Фото початку 1960-х років

Почалася кампанія зі збору підписів під цим листом. Особливо активно займалася цим Іра Заславська. Вона збирала підписи в Спільці письменників України, звичайно ж, в Інституті напівпровідників і у своїх численних знайомих, які в свою чергу «підписували» своїх знайомих. У нашому інституті цим займався Цехмістренко (в той час ще не існувало Інституту ядерних досліджень). Кілька людей з інституту підписали

лист і на мою пропозицію. Так утворилося досить широке коло людей різноманітних професій та інтересів, які, можливо, вперше в житті брали участь у громадській акції. Перед тим як послати (передати) лист, виникли дискусії, яким чином це робити: посилати поштою (але не було впевненості, що він не буде затриманий в Україні на пошті); посилати оригінал чи копію (але що тоді робити з оригіналом) і т. ін. На одному з таких обговорень я був присутній. Пам'ятаю досить різкі слова **Івана Світличного** про те, що необхідно зберегти оригінал з підписами, тому що обов'язково знайдуться люди, які відмовляться від своїх підписів і тоді потрібно буде пред'явити оригінал. Мені відомий тільки один такий випадок. Зрештою було вирішено, що копію листа відвезуть до Москви Іра Заславська і співробітник Інституту кібернетики **Віктор Боднарчук** (якось я прочитав у Інтернеті, що це був філолог **Білецький**. Може, в цьому випадку пам'ятає мені й зраджує). Іра залишила лист і свою домашню адресу для відповіді в приймальні ЦК КПРС. Протягом кількох тижнів ніякої реакції на наше звернення не було. Я вирушив у відрядження в Саратов, де в нас були «госпдоговорні» замовники. У день мого повернення мені подзвонила **Анна Шинакова**, яка була тоді секретарем директора, і попросила зайти до директора інституту **Антоніни Федорівни Прихотько**. Уже в приймальні я відчув, що щось сталося: люди, які знаходилися там, якось незвично метушливо розмовляли і, як б сказав, з деяким переляком поглядали на мене. У кабінеті, окрім Антоніни Федорівни, був присутній секретар партійної організації **Микола Пучеров**. Подробиць розмови я вже не пам'ятаю. Головним чином мова йшла про те, що направлений в Москву лист об'єктивно є «антирадянським» і всім, хто підписали його, потрібно визнати це і відмовитися від підпису. З таким трактуванням я ніяк не погоджувався.

Поступово почала розкручуватися кампанія щодо засудження «підписантів» (по-моєму, це слово є мовним новотвором, але воно зручне і я його використовую). Пройшли закриті, а потім і за участі безпартійних підписантів, обговорення в партійних осередках відділів. У відділі фізичної електроніки, де нас було двоє – **В.М. Бондар** і я (насправді були в інституті ще двоє «підписантів», які з якоїсь незрозумілої причини не були «помічені» відповідними органами – **Ю.А. Кулюпін** і **П.М. Томчук**), таке обговорення проходило м'яко. У мене склалося враження, що присутнім було якось ніяково, адже вони не читали листа, а повинні були винести яке-небудь рішення на наше засудження. **П.М. Марчук**, який був у той час секретарем партосередку, перед тим як передавати, показав рішення парткому мені.

Воно було сформульовано коректно і зводилося до того, що підписанти листа – не відверті «антирадянщики», а просто зробили помилку.

Відбулися партійні збори інституту. Мені розповідали, що на ньому на захист тих співробітників інституту, що підписали лист, рішуче виступив **Леонід Пасічник**. Активно проти жорстких заходів щодо підписантів виступав **Ю.Г. Птушинський**.

У академічних інститутах проходили збори, на які приїжджали співробітники райкому і міськкому партії і розповідали про діяльність «антирадянщиків», згадуваних і не згадуваних в листі. Тиск на нас з вимогою визнати антирадянський характер листа посилювалося. Я добре пам'ятаю розмову з **Марком Давидовичем Габовичем**. Він у цей час виконував обов'язки секретаря парторганізації – М. Пучеров знаходився у тривалому відрядженні у Франції. Марк Давидович, за його словами, був уже ознайомлений з листом, він не говорив про його антирадянський зміст, але звертав мою увагу на те, що текст написаний у вимогливому і занадто зухвалому тоні. Крім цього, список підписантів, як вважає парткерівництво, свідчить про існування певної організації – серед підписантів були найрізноманітніші прошарки суспільства – вчені, письменники, поети, художники, заводські інженери і навіть прості робітники. Насправді ніякої організації, звичайно, не було, але розповісти Марку Давидовичу правду я не міг.

Перший «підписант» Листа 138-и Сергій Параджанов (1924—1990)

Весь цей час я майже щодня спілкувався з Юрою та Ірою, ми постійно обмінювалися інформацією про останні події, пов'язані з листом. Особливо важко обговорення проходили в Інституті напівпровідників. На одному із зібрань, за словами Іри, навіть лунали викрики: «*До стінки таких ставити треба!*». Іра трималася на межі своїх сил, нею вже опановував страх за своє майбутнє і майбутнє дітей. Після одного з чергових зборів вона спалила листи з усіма справжніми підписами.

Останнім заходом у ланцюзі обговорень і зборів в Інституті фізики була Вчена рада, котра повинна була прийняти рішення, яке покарання слід винести «винуватцям». У моєму житті є кілька вчинків, за які мені й сьогодні соромно і про які мені не хочеться згадувати. Але слів з пісні не викинеш. На цій раді я погодився з тим, що лист міг бути використаний в антирадянських цілях і що він може завдати шкоди нашій країні (лист незабаром було опубліковано за кордоном). Слабким моїм виправданням служить те, що більшість підписантів не змогли подолати страх втратити роботу, відмовитися від певної подальшої кар'єри. І вони зробили так само, як і я.

Усі, хто виступав на цій Вченій раді, так чи інакше засуджували підписантів. Особливо різкими були виступи *Г.Д. Латинцева* і, що для нас було несподіваним, *О.Г. Гольдмана*. Проте рішення, прийняте Вченою радою, було м'яким. Мені запам'яталися два пункти: по-перше, всім підписантам не давати рекомендацій для поїздок за кордон, по-друге, заборонити керівництво аспірантами. Ймовірно, було ще щось, але я вже того не пам'ятаю. Цікаво, що після цього дуже швидко Антоніна Федорівна увела до складу Вченої ради кількох осіб із підписантів, а я вже влітку 1970 року став виконувати обов'язки завідувача відділу. Через кілька років уже ніхто й не згадував про прийняті в 1968 році рішення.

Гірше було з членом партії Юрою Цехмістренком. Юра тоді вже працював у Інституті ядерних досліджень. Йому було винесено сувору догану, згодом йому відмовили в захисті докторської дисертації. За ним та за Ірою уважно стежили і коли вони відмовилися голосувати на чергових виборах, їм згадали й лист. У результаті на початку 1970-х років після зміни партійного керівництва України (замість *П.Ю. Шелеста* першим секретарем ЦК став *В.В. Щербицький*) спочатку Іра Заславська, а потім і Юра Цехмістренко були звільнені з Академії.

«КИЕВСКОЕ ПИСЬМО» 1968 г. *

*Генеральному секретарю ЦК КПСС Л.И.Брежневу
Председателю Совета Министров СССР А.Н.Косыгину
Председателю Президиума Верховного Совета СССР
Н.В.Подгорному*

Уважаемые товарищи!

Обращаемся к Вам по вопросу, глубоко волнующему различные круги советской общественности.

На протяжении нескольких последних лет в Советском Союзе проводятся политические процессы над молодыми людьми из среды творческой и научной интеллигенции. Мы обеспокоены этими процессами по ряду причин.

Прежде всего, нас не может не тревожить то, что при проведении многих из этих процессов нарушались законы нашей страны. Например, все процессы в Киеве, Львове и Ивано-Франковске 1965–1966 гг., на которых осуждено более 20 человек, проводились в закрытом порядке – вопреки тому, что прямо и недвусмысленно гарантировано Конституцией СССР,

Конституциями союзных республик и их уголовными кодексами. Более того, закрытый характер процессов способствовал нарушению законности в самом ходе судебных разбирательств.

Мы считаем, что нарушение принципа гласности судопроизводства идет вразрез с решениями XX и XXII съездов партии о восстановлении социалистической законности, вразрез с интересами советского общества, является надругательством над высшим законом нашей страны – Конституцией Союза Советских Социалистических Республик – и ничем не может быть оправдано.

Принцип гласности включает в себя не только открытое судебное разбирательство, но и широкое и правдивое освещение его хода в печати. Известно требование В.И. Ленина о том, что широкие массы должны все знать, все видеть и иметь возможность обо всем судить, что особенно в отношении карательных органов «масса должна иметь право знать и проверить каждый, даже наименьший шаг их деятельности»

(В.И. Ленин, т. 27, стр. 186). Между тем, наша печать совершенно не реагировала на политические процессы, проводимые на Украине.

Что же касается политических процессов, проводившихся в Москве, то краткие сообщения о них, появившиеся в печати, способны скорее вызвать недоумение и оскорбить своим неуважением к здравому смыслу советского читателя, нежели дать ему действительную информацию о слушавшихся делах и ходе судебного разбирательства.

Эта – по сути – бесконтрольность и непубличность сделала возможным нарушение конституционных гарантий и процессуальных норм. Стало почти правилом, что на подобных политических процессах суд отказывается выслушивать свидетелей защиты и ограничивается только свидетелями обвинения. Факты, приведенные в получившем широкую известность открытом письме П. Литвинова и Л. Богораз, красноречиво свидетельствуют о том, что суд над Галансковым, Гинзбургом, Добровольским и Лашковой проводился с грубым нарушением процессуальных норм.

Обращает на себя внимание то зловещее обстоятельство, что во многих случаях подсудимым инкриминируются высказываемые и отстаиваемые ими взгляды, отнюдь не имеющие антисоветского характера, а лишь содержащие критику отдельных явлений нашей общественной жизни или критику явных отступлений от социалистического идеала, явных нарушений официально провозглашаемых норм. Например, журналист Вячеслав Черновол был судим Львовским областным судом 15 ноября 1967 г. только за то, что собрал и представил в официальные органы материалы, раскрывающие противозаконный и юридически безграмотный характер политических процессов, проведенных на Украине в 1965–1966 гг. И несмотря на то, что обвинение не смогло выдвинуть против В. Черновола ничего вразумительного, не смогло даже выставить против него ни одного свидетельского показания (из двух привлеченных обвинением свидетелей один не явился на суд по неизвестным причинам, а другой отказался от своих прежних показаний и дал показания в пользу В. Черновола), несмотря на то, что защита убедительно и ярко вскрыла всю смехотворность выдвинутого против В. Черновола обвинения – суд все-таки удовлетворил все требования обвинения и приговорил молодого журналиста к трем годам лишения свободы.

Все это и многие другие акты говорят о том, что проводимые в последние годы политические процессы становятся формой подавления инакомыслящих, формой подавления гражданской активности и социальной критики, совершенно необходимой для здоровья всякого общества. Они свидетельствуют об усилившейся реставрации сталинизма, от которой столь энергично и мужественно предостерегают И. Габай, Ю. Ким и П. Якир в своем обращении к деятелям науки, культуры и искусства в СССР. На Украине, где нарушения демократии дополняются и обостряются извращениями в национальном вопросе, симптомы сталинизма проявляются еще более явно и грубо.

Мы считаем своим долгом выразить глубокую тревогу по поводу происходящего. Мы призываем Вас использовать свой авторитет и свои полномочия в том направлении, чтобы органы суда и прокуратуры строго соблюдали советские законы и чтобы возникающие в нашей общественно-политической жизни трудности и разногласия разрешались в идейной сфере, а не отдавались компетенции органов прокуратуры и госбезопасности.

*Надаємо мовою оригіналу зі збереженням орфографії

«Лист-протест» на ім'я Леоніда Брежнєва, Олексія Косигіна та Миколи Підгорного з вимогою припинити практику протизаконних політичних арештів і судових процесів інтелігенції в Україні та в Москві у 1968 році підписали:

- 1 С. Параджанов, кинорежиссер, лауреат міжнародних кінофестивалей
- 2 А.М. Королев, кандидат физ.-мат. наук
- 3 Ю.В. Цехмистренко, кандидат физ.-мат. наук
- 4 И.С. Марчук, художник (мистець)
- 5 В.Г. Боднарчук, кандидат физ.-мат. наук
- 6 И.Г. Заславская, кандидат физ.-мат. наук
- 7 А.Ф. Лубченко, профессор, доктор физ.-мат. наук, лауреат Ленинской премии
- 8 И.М. Дзюб, кандидат физ.-мат. наук
- 9 И.А. Светличный, литератор
- 10 В.А. Вышенский, математик
- 11 И.М. Дзюба, член Союза писателей Украины
- 12 И.П. Жадько, кандидат физ.-мат. наук
- 13 З.С. Грибников, кандидат физ.-мат. наук
- 14 Н.Н. Григорьев, физик
- 15 Б.Д. Шанина, физик
- 16 М.И. Белецкий, математик
- 17 В. Бондарь, кандидат физ.-мат. наук
- 18 В.А. Тягай, кандидат физ.-мат. наук
- 19 Ю. Кулюпин, кандидат физ.-мат. наук
- 20 В. Зуев, физик
- 21 О.Г. Сарбей, кандидат физ.-мат. наук
- 22 П.М. Томчук, кандидат физ.-мат. наук
- 23 Д. Абакаров, мастер спорта СССР
- 24 В.И. Шека, кандидат физ.-мат. наук
- 25 Г.П. Кочур, член Союза писателей Украины
- 26 В.О. Шевчук, член Союза писателей Украины
- 27 Л. Костенко, член Союза писателей Украины
- 28 Е.А. Попович, литератор
- 29 М. Коцюбинская, литератор
- 30 Б. Харчук, член Союза писателей Украины
- 31 З. Франко, литератор
- 32 А. Горская, член Союза художников Украины
- 33 Б. Антоненко-Давидович, член Союза писателей Украины
- 34 Б. Гопник, член Союза журналистов СССР
- 35 А.В. Скороход, профессор, доктор физ.-мат. наук, член-корр. АН УССР
- 36 В.Б. Богданович, старший инженер
- 37 В.Н. Ораевский, кандидат физ.-мат. наук
- 38 В. Покровский, физик
- 39 П. Диброва, старший инженер
- 40 А.А. Белецкий, доктор филологических наук
- 41 Т.Н. Чернышева, кандидат филологических наук
- 42 Ж. Скляренко, физик
- 43 Т. Калустян, артистка, лауреат Украинского конкурса вокалистов
- 44 Ю.М. Березанский, профессор, доктор физ.-мат. наук, член-корр АН УССР
- 45 Ю.Д. Соколов, профессор, доктор физ.-мат. наук, член-корр АН УССР
- 46 Е.А. Сверстюк, литератор
- 47 Ю.Н. Коваленко, кандидат техн. наук
- 48 А.М. Таран, журналист
- 49 О. Братко, кандидат фил. наук
- 50 Г.Т. Криворучко, рабочий
- 51 Т.А. Коломиец, член Союза писателей Украины
- 52 О.Ф. Сергиенко, студент
- 53 Б.Е. Тюфанов, инженер
- 54 Г.В. Болотова, продавец
- 55 В.В. Линчевский, студент
- 56 В.А. Форменко, студент
- 57 М.Р. Селиванов, студент
- 58 Л.Г. Орел, педагог
- 59 М.А. Черненко, редактор
- 60 А.Т. Болевский, врач
- 61 М.И. Палий, студентка
- 62 Я.В. Конопада, врач
- 63 В.Д. Здоровило, инженер
- 64 Н.Д. Беспалько, бухгалтер
- 65 Л.И. Яценко, член Союза композиторов Украины
- 66 Т.Р. Гирник, филолог
- 67 И.И. Русин, инженер
- 68 А.В. Забой, художник (мистець)
- 69 В.О. Беспалько, рабочий
- 70 Б.Ф. Матушевский, инженер
- 71 М.Ю. Брайчевский, кандидат истор. наук
- 72 В.П. Савчук, рабочий
- 73 Д. Порхун, пенсионер
- 74 А.Н. Даценко, старший инженер
- 75 Б.Д. Широцкий, юрист
- 76 В.Г. Орел, инженер
- 77 Р.О. Мельниченко, филолог
- 78 Л. Просятковская, педагог
- 79 Л.И. Литовченко, студентка
- 80 Е. Ашпис, преподаватель консерватории
- 81 А.Г. Ситенко, проф., доктор физ.-мат. наук, член-корреспондент АН УССР
- 82 И.Я. Бойчак, канд. филологических наук, член Союза писателей Украины
- 83 В. Коломиец, член Союза писателей Украины
- 84 Л. Семькина, член Союза художников Украины
- 85 Г.Ф. Дворко, доктор химических наук
- 86 А.Л. Путь, кандидат биол. наук
- 87 Г.О. Бачинский, кандидат биол. наук
- 88 П.Ф. Гожик, кандидат геолого-минералогических наук
- 89 Г. Матвиенко, биолог
- 90 И.Б. Люрин, биолог
- 91 А. Шевченко, журналист
- 92 Л. Коваленко, кандидат фил. наук, член Союза писателей Украины
- 93 И. Драч, член Союза писателей Украины
- 94 Н. Винграновский, член Союза писателей Украины
- 95 Ю. Сердюк, член Союза писателей Украины
- 96 Г. Севрук, художник (мистець-малер)
- 97 А. Осинская, артистка
- 98 Л.П. Кармазина, инженер
- 99 К.Б. Толтыго, профессор, доктор физ.-мат. наук, член-корр. АН УССР
- 100 С. Кириченко, заслуженный деятель искусств УССР
- 101 А. Семенов, инженер
- 102 В. Зарецкий, член Союза художников Украины
- 103 Семенова, биолог
- 104 И. Литовченко, член Союза художников Украины
- 105 Б. Плаксий, художник (мистець)
- 106 В. Некрасов, писатель, член Союза писателей Украины, лауреат Государственной премии
- 107 Комашков, слесарь
- 108 Назаренко, электрик
- 109 Эрдан, рабочий
- 110 Берлинская, рабочий
- 111 Педошковский, арматурщик
- 112 Могиль, гидроизоляторщик
- 113 Дырив, электрик
- 114 Булай, электрик
- 115 Мапаксев, рабочий
- 116 Виноград, рабочий
- 117 Касимчук, литейщик
- 118 Громадюк, бетонщик
- 119 Сугоняко, плотник
- 120 Рябокони, ассенизатор
- 121 Стефанчук, гидроизоляторщик
- 122 Горбац, электрик
- 123 Цебенко, шофер
- 124 Чижевский, бетонномонтажник
- 125 Годун, каменщик
- 126 Кирев, электросварщик
- 127 Иваненко, гравер
- 128 Сирош, слесарь
- 129 В. Стус, литератор
- 130 Р. Довгань, журналист
- 131 Р. Корогодский, искусствовед
- 132 А. Захарчук, художник (мистець)
- 133 В. Луцак, скульптор
- 134 Б. Довгань, скульптор
- 135 В. Богословский, врач
- 136 Я. Ступак, литератор
- 137 Я. Кендзьор, рабочий
- 138 В. Яременко, литератор

Апрель 1968 год

Текст дается по книге: «Политический дневник. 1964–1970», Амстердам: Фонд имени Герцена, 1972. С. 356–361. Подписи – по изданию: «Сучасність», январь 1999, № 1 (в переводе с украинского). ■